

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено оцінку інноваційного і науково-технічного потенціалу та проаналізовано вплив зазначених чинників на стан конкурентоспроможності національної економіки.

В статтє осуществлена оценка инновационного и научно-технического потенциала и проанализировано влияние указанных факторов на состояние конкурентоспособности национальной экономики.

The article presents the evaluation of innovation and scientific and technological potential and analyzed the impact of these factors on the competitiveness of the national economy.

Ключові слова: економічна глобалізація, конкурентоспроможність національної економіки, інноваційний потенціал, науково-технічна діяльність.

Якби кимось відслідковувалися «тенденції моди» в світовій економічній думці, то вершини рейтингів популярності, безспірно, займала б інноваційна проблематика. Об'єктивні причини її лідерства добре відомі: інновації є невід'ємною і однією з найважливіших складових сучасної світової економіки, «сходинкою» до поліпшення якості життя населення і конкурентоспроможності економіки, видимим проявом якої є стабільне довгострокове зростання і розвиток.

Проблема підвищення рівня конкурентоспроможності країни з виявленням ролі інноваційного розвитку в даному процесі активно досліджується як у вітчизняній, так і в закордонній науковій літературі. Серед міжнародних організацій, що займаються проблемою оцінки рівня глобальної конкурентоспроможності з урахуванням інноваційного фактора, слід виділити Всесвітній економічний форум (ВЕФ) [1] і Міжнародний інститут розвитку менеджменту (MIPM). Серед російських науковців цікавим є дослідження І.В.Пилипенко [2], котрий особливу увагу приділив вивченню технологічних конкурентних переваг, що забезпечують через інноваційний розвиток економіки підвищення рівня її конкурентоспроможності. Вітчизняна наукова спільнота, праці яких присвячені проблемі підвищення конкурентоспроможності національної економіки представлена Ю.Бажало, Н.Гончаровою, В.Гейцем [3], Я.Жаліло, С.Онишко, В.В.Онікієнко [4], А.А.Пересадою та ін. Значущість цієї проблеми особливо підвищується в умовах зростаючої глобальної економічної конкуренції за право кожної країни зайняти гідне місце в системі світового господарства. Конкурентоспроможність нерозривно пов'язана з глобалізацією, оскільки вона не може бути визначена поза даним контекстом [5].

Метою даної статті є оцінка інноваційного та науково-технологічного потенціалу країни, аналіз їх впливу на конкурентоспроможність національної економіки України та визначення ключових проблем, що гальмують впровадження і розвиток інноваційної моделі економіки.

Для сучасного етапу розвитку людської цивілізації характерний перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, пов'язаного з глобальним характером впливу науки і техніки на всі сторони життєдіяльності. Відповідно, змінюється комплекс основних факторів і джерел економічного зростання.

ІНВЕСТИЦІЇ, ІННОВАЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Найважливішими серед них стають наукові знання, а пріоритет надається інноваційному процесові, який забезпечує перетворення нового знання в продуктивні або технологічні нововведення [4].

Узагальнивши наукові дослідження у напрямку виявлення основних проблем, пов'язаних з розвитком глобалізаційних процесів в економічній сфері, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на найважливішій характеристиці національної економіки – конкурентоспроможності.

Традиційно конкурентоспроможність трактується як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або її продуцента на внутрішньому і зовнішньому ринках. В умовах відкритої економіки конкурентоспроможність також може бути визначена як здатність країни (підприємства) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках «третіх країн» [6].

Відповідно до стадій конкурентного розвитку, економіка на першій стадії спирається на фактори виробництва, що забезпечують переваги по витратах, на другій стадії – на інвестиції, що забезпечують ефективність виробництва, а на третій – на інновації, що створюють унікальну вартість. Таким чином, важливість інновацій для конкурентоспроможності встановлена відносно давно, однак до недавнього часу вони розглядалися лише як одне з її джерел. Скандинавські дослідники стверджують, що саме інновації є джерелом економічного зростання і успішної торгівлі. Я.Фагенберг вивчав, як впливають на конкурентоспроможність інвестиції в дослідження і розробки [8], а Б.Верспаген доповнив його роботу, розглянувши результати подібних інвестицій, виражених у кількості патентів [7]. Узагальнюючи їх дослідження можна сказати, що інновації значно підвищують конкурентоспроможність і впливають на галузеву спеціалізацію.

Проаналізуємо рейтинг конкурентоспроможності економіки України на основі Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), який було розроблено для Всесвітнього економічного форуму професором К.Сала-і-Мартіном (2004 р.) і який дотепер вважається одним з кращих у світі.

За результатами 2011 р. Україна посіла 73-є місце серед 144 країн-учасниць, порівняно з 2010 р. поліпшивши позицію в рейтингу на 9 пунктів, обігнавши Румунію (78 місце), але залишаючись все ще позаду таких країн, як Естонія (34), Польща (41), Латвія (55), Казахстан (51), Болгарія (62), Росія (67).

Така ситуація викликана покращенням позицій України за вісьмома та погіршенням за трьома складовими з 12-ти субіндексів (табл.1).

Таблиця 1

Зміна рейтингу України та його складових за даними 2011 р. Індексу глобальної конкурентоспроможності [1]

Складові ГК України	2008/2009 рр.	2010/2011 рр.	2012/2013 рр.	Зміна позиції України у порівнянні з докризовим 2007 р.	Зміна позиції України у порівнянні з 2009 р.
	За результатами 2007 р.	За результатами 2009 р.	За результатами 2011 р.		
Покращення позицій порівняно як з 2009 р., так і з докризовим 2007 р.					
Інфраструктура	79	68	65	14	3
Покращення позицій порівняно з 2009 р., однак результати 2011 р. не досягли значень докризового 2007 р.					

ІНВЕСТИЦІЇ, ІННОВАЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ

ГІК	72	89	73	-1	16
Макроекономічна стабільність	91	132	90	-1	42
Рівень розвитку фінансового ринку	85	119	114	-29	5
Державні та суспільні установи	115	134	132	-17	2
Технологічна готовність	65	83	81	-16	2
Охорона здоров'я й початкова освіта	60	66	62	-2	4
Удосконалення бізнесу	80	100	91	-11	9
Ефективність товарного ринку	103	129	117	-14	12
Позиції без змін порівняно з 2009 р., однак результати 2011 р. залишаються нижчими за 2007 р.					
Розмір ринку	31	38	38	-7	0
Погіршення позицій порівняно як з 2009 р., так і докризовим 2007 р.					
Інновації	52	63	71	-19	-8
Ефективність ринку праці	54	54	62	-8	-8
Вища освіта й навчання	43	46	47	-4	-1

Найкращого результату Україна досягла за субіндексом «інфраструктура», покращивши свою позицію на 14 п. порівняно з докризовим 2007 р. і на 3 п. – з 2009 р. і у забезпеченні макроекономічної стабільності порівняно з 2009 р. (+42 п.) та 2010 р. (+22 п.).

Рейтинг рівня розвитку фінансового ринку порівняно з 2010 р. покращився на 2 пункти за рахунок збільшення присутності венчурного капіталу на вітчизняному ринку (на 8 п.) та доступності позик (на 21 п.).

Тобто, якщо більшість субіндексів у даному рейтингу після кризи відновлюються, то за оцінкою інноваційної діяльності Україна з кожним роком втрачає позиції за рахунок погіршення таких складових, як витрати компаній на наукові та дослідні роботи (-35 п.) і можливості для інновацій (-21 п.).

Критичним є відставання України за мінімальною кількістю заявок на винаходи відповідно до міжнародної угоди про патентну кооперацію, а конкретніше – тільки 1 заявка, тоді як максимальною є кількість заявок у США – 742, тобто 29,7% від загальної кількості в світі.

Слід зазначити, що дослідження ВЕФ не спрямовані головним чином на оцінку інноваційної складової конкурентоспроможності національної економіки, а тільки враховують нововведення як один з факторів конкурентоспроможності. При цьому врахування інноваційного фактора у вищезазначеній методиці ґрунтується на використанні не тільки співставних статистичних даних, але і експертних оцінок за низкою показників, що значно ускладнює їх застосування для багатьох країн, зокрема України.

Виходячи з цього, можливим є використання методики білоруського дослідника Т.В.Морської [9], в якій сукупність показників, що характеризують інноваційну складову глобальної конкурентоспроможності, поділена на 2 групи: «потенціал» (витрати на НДДКР, дослідницький потенціал, інформаційно-комунікаційна інфраструктура країни) та «результативність» інноваційного

розвитку економіки відповідно у патентній, зовнішньоторговельній і науковій сферах. На основі цих показників розраховується інтегральний показник інноваційної складової конкурентоспроможності. За відсутності вищезазначених даних, проведемо оцінку інноваційної складової на основі вже існуючих методик.

Останніми роками домінантним варіантом розвитку нашої країни обрано інноваційний шлях розвитку [10]. Можливості, тривалість, конкретні шляхи переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку залежать від наявного у країні інноваційного потенціалу.

Найбільш комплексною та розробленою системою якісної і кількісної оцінки науково-технічного та інноваційного потенціалів країни є методологія, яка використовується Світовим банком, – оцінка знань (Knowledge Assessment Methodology (КАМ)) [11], яка проводиться щодо 146 країн з використанням 148 структурних і якісних показників. За цією системою оцінки Україна за останніми даними (КАМ-2012) посіла 56 місце, опинившись серед країн у групі з доходом вище середнього (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс знань (KI) та індекс економіки знань (KEI), 2012 р. [11]

Групи країн за рівнем доходу	Індекси		Основні параметри			
	KEI	KI	Економічна система та інституційні особливості	Рівень інноваційної активності	Освіта та людський капітал	Рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій
Високий дохід	8,60	8,67	8,39	9,16	8,46	8,37
Дохід вище середнього	5,10	5,07	5,18	6,21	4,72	4,28
Дохід нижче середнього	3,42	3,45	3,32	4,90	2,84	2,62
Низький дохід	1,58	1,58	1,61	2,13	1,54	1,05
Україна	5,73	6,33	3,95	5,76	8,26	4,96

У нашій країні інтелект і знання (21 місце у рейтингу освіти і людського капіталу), що є одним із головних резервів країни, причому єдиним відновлюваним ресурсом, практично не використовуються, тому що немає внутрішнього попиту на інтелект і нове знання, немає інфраструктури, яка цей попит забезпечить.

Міжнародна бізнес-школа INSEAD і Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization, WIPO) представили аналітичну доповідь «Глобальний індекс інновацій 2012» [12]. Україна в 2011 р. посіла 63 місце у списку зі 141 країни світу, потрапивши у другу (з 3 у доповіді виділених) групу «новаторів-учнів». Серед країн-членів СНД Україна посіла третє місце після Молдови (49 місце в загальному рейтингу) і Росії (51 місце). Як наголошується в доповіді, сильні сторони України пов'язані з якістю людського капіталу, розвитком знань. Заважають розвитку інновацій недосконалі інститути, показники розвитку внутрішнього ринку і результати творчої діяльності.

За підсумками 2011 р., наукові дослідження і розробки в Україні виконують 1255 науково-дослідних організацій, більшість яких (52,2%) належать до галузевого сектору; до заводського сектору – лише 5%. При цьому заводський сектор протягом 1991-2011 рр. скоротився майже на 40% [13]. Така тенденція не

відповідає практиці розвинутих країн, де більшість наукових організацій належать до заводського сектору (сектору компаній), а відтак є максимально наближеними до прикінцевих стадій процесу розробки та виробництва продукції, у т.ч. інноваційної.

З кожним роком в Україні знижується показник насиченості економіки науковими кадрами (число виконавців науково-технічних робіт на 1000 зайнятого населення в економіці). Так, якщо в 2000 р він становив 9,3 (в т. ч. дослідників – 4,4), то вже в 2011 р він складає 5,4 (в т. ч. дослідників – 3,5).

У критичному стані знаходиться матеріально-технічне забезпечення наукової та науково-технічної діяльності. Так, близько 70% парку наукового обладнання перебуває в експлуатації понад 10 років, у т.ч. чверть – понад 20 років.

У 2011 р. виконані 52,4 тис. наукових і науково-технічних робіт, з них лише 14,7% були спрямовані на створення нових видів техніки і технологій, і лише у 2,3% використовувалися винаходи [13].

Динаміка кількісних показників свідчить не лише про зменшення загальної кількості виконаних наукових і науково-технічних робіт, але й про випереджаюче падіння питомої ваги робіт інноваційної спрямованості. Порівняно з 1991 р., загальна кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт зменшилася на 37% .

У 2011 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1679 підприємств, або 16,2% загальної кількості обстежених промислових підприємств. Інноваційну продукцію реалізували 1043 підприємства на суму 42,4 млрд грн. (3,8% загального обсягу промислової продукції), в тому числі за межі України було реалізовано 29,7% від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції. Частка України у світовому ринку наукомісткої продукції складає близько 0,3%, а частка вітчизняної наукомісткої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції – тільки 0,07%.

Як бачимо, Україну роблять слабкою не тільки макроекономічна нестабільність (інфляція, високі кредитні ставки, неефективне витрачання бюджетних коштів), але й слабка здатність до адаптації нових технологій. Аналіз сучасного стану науково-технічної та інноваційної сфери в Україні свідчить про те, що за рівнем інноваційної активності, станом виробництва високотехнологічної продукції, обсягами фінансування науки, розвитком інфраструктури інноваційного підприємництва Україна значно відстає від провідних країн світу. Існує невідповідність науково-технічного потенціалу країни загальній продуктивності національної економіки, що зумовлено низькою ефективністю національної інноваційної системи.

Відсутність у країні попиту на результати наукових досліджень, неповноцінність державної системи захисту прав інтелектуальної власності та механізмів комерціалізації інтелектуального продукту позбавляють стимулів потенційних суб'єктів інноваційної діяльності та призводять до субсидювання економік більш розвинутих країн за рахунок безкоштовного трансферу як висококваліфікованих фахівців, так і результатів фундаментальних досліджень.

Інноваційний процес гальмується необхідністю капітального ремонту

інституційного забезпечення інноваційної діяльності, що виявляється у відсутності розвинутого ринкового середовища загалом та зокрема – в незавершеності та безсистемності формування відповідної нормативно-правової бази, практиці «призупинення» окремих норм чинних законів, які регулюють інноваційну діяльність, неповноті інфраструктури (в т.ч. високотехнологічної) інноваційного розвитку.

У сучасних умовах конкурентоспроможність враховує не тільки макроекономічні фактори, але і якість робочої сили, її спроможність впроваджувати інновації. Високий рівень освіти – важливий двигун національної економіки, який поряд з іншими факторами повинен бути широко використаний у процесі переходу України на інноваційний шлях розвитку та підвищення її конкурентоспроможності.

Список використаних джерел:

1. Звіт з глобальної конкурентоспроможності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2012-2013/>
2. Пилипенко І. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
3. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційна перспектива України – Харьков: Константа, 2006. – 272 с.
4. Онікієнко В.В., Смельяненко Л.М. Развитие национальной инновационной системы на этапе становления в Украине постиндустриального общества. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2008. – 65 с.
5. Fischer Globalization and the Competitiveness of Regional Blocks in Comparative Hamburg Perspective, 1998.
6. Сіваченко І.Ю., Козак Ю.Г., Єхануров Ю.І. та ін. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств / За ред. І.Ю.Сіваченка, Ю.Г. Козака, Ю.І.Єханурова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
7. Fagerberg, J. Technology, Growth and Unemployment across European Regions / J. Fagerberg, B. Verspagen, M. Caniels // Regional Studies. 1997. Vol. 31. N 5. P. 457—466.
8. Fagerberg, J. Technology and competitiveness // Oxford Review of Economic Policy. 1996. Vol 12. N 3. P. 39—51.
9. Морская Т. В. Методика оценки инновационной составляющей конкурентоспособности национальной экономики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.grsu.by/library/data/resources/catalog/151471-309948.pdf>
10. Білецький А. Регулююча функція митниці в період вступу України до СОТ / А. Білецький // Економіст. – 2008. - № 6. – С. 28-31.
11. Індекс знань (KI) та індекс економіки знань (KEI) у 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp
12. Аналітична доповідь «Глобальний індекс інновацій 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/fullreport/index.html>
13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році: Статистичний збірник / Держкомстат України. – К. – 2011. – 282 с.